

Синиша ЈЕЛУШИЋ*

ИНТЕРТЕКСТУАЛНИ ДИЈАЛОГ: БУЛАТОВИЋ, БЕКЕТ, ДОСТОЈЕВСКИ

Апстракт: У поступку интерпретације драме *Gogo je doшао* М. Булатовића, аутор на трагу Екове подјеле, успоставља интертекстуалне везе у оквирима двије равни Булатовићеве поетике: *intentio auctoris* и *intentio operis*. У оквиру прве равни успоставља се веза са Булатовићевим експлицитним поетичким исказима а у оквиру друге, категорије Булатовићевог драмског текста анализују се полазећи од релација које се успостављају са аналогним семантичким категоријама у дјелу С. Бекета и Ф. М. Достојевског.

Кључне ријечи: *Gogo*, драмски *текст*, значење, *инијенција*, *хлеб*, *ејзисијенција*, *нихилизам*, *Бој*.

1. У поступку тумачења драме *Gogo je doшао* Миодрага Булатовића од посебне је важности успостављење неколиких, по свему далекосежних, интертекстуалних релација. А ове интертекстуалне релације, на трагу једне Екове појмовне диференције, могу се примијенити на бар три херменеутичке равни. Слиједећи Ека, имају се у виду: *intentio auctoris*, *intentio operis* и *intentio lectoris*. Није тешко запазити да се прва раван (: *intentio auctoris*) односи на оно што уобичајно називамо ауторовом *ексцлизијном* поетиком, а да друга раван (*intentio operis*) припада опсегу тзв. *иманенцијне* анализе књижевног умјетничког текста. Трећа херменеутичка раван (: *intentio lectoris*) резервисана је за област теорије рецепције: у тексту треба тражити оно што прималац у њему налази у односу на властите системе означавања.¹ Полазећи од ове, сасвим уопштено наведене тродијелне подјеле херменеутичких равни, може се питати на који начин се оне дају примијенити на тумачење Булатовићеве драме, али и тумачење његовог књижевног дјела у цјелини. Другим ријечима, ка-

* Редовни професор на Факултету драмских умјетности, Цетиње

¹ Умберто Еко, *Границе тумачења*, Београд: Паидеиа, 2001. С. 22–25.

кав је међусобни однос поменутих херменеутичких равни, када је о дјелу/драми Миодрага Булатовића ријеч? Или, савим прецизно казано: Која је ауторова намјера (: *intentio auctoris*) када је о драмском тексту *Gogo је дошао* ријеч? И да ли ова намјера (: *интѐнција*) кореспондира са темељном семантиком драмског текста, независном од експлицитних поетичких становишта свога аутора (: *intentio operis*)?

2. Необично је занимљиво да Булатовићев ауторски *intentio* у једном свом ставу експлицитно доводи у питање саму могућност успостављање било какве везе између двојице аутора у чијим се драмским текстовима главни јунак именује као *Gogo*: „Реч је... о идејама које никакве везе немају са Семјуелом. (...) И инсистирам да се између нас двојице, а посебно имеђу наших комада, не праве никакве паралеле.”² Другачије речено, и „идеје” (: значења), драме *Gogo је дошао*, сагласно суду њеног аутора, са Бекетовим *Gogoом* „никакве везе немају”. А то је и разог, могло би се закључити, да Булатовић надаље с правом инсистира да се између Бекетове драме *Чекајући Гогоа* и његове *Gogo је дошао*, никакве значењске паралеле не праве. Јер ће, по свој прилици, такав поступак тумача одвести погрешном разумијевању Булатовићеве драме. Ипак, независно од Булатовићевог увјерења, по себи се намеће аналогија са Семјуелом Бекетом и његовим драмским дјелом које је одредило потоњи авангардни драмски дискурс – *Чекајући Гогоа*. Треба ли посебно истицати да свака употреба контроверзног појма из наслова драме, појма *Gogo*, строго узев, већ по себи намеће, макар у назнакама, упоредно промишљање семантике Бекетовог текста. У том смислу, интертекстуалност је, по свему судећи, обавезујућа. Али, на који начин је ова интертекстуалност одређења из угла *intentio auctoris* Булатовићевог драмског текста *Gogo је дошао*? Ауторов став је у овом случају вишеструко индикативан. Како видимо, Булатовић одлучно искључује могућност упоредне анализе (: *паралеле* – Булатовић), ма колико да се она самом својом употребом (*Gogo*), неупитно намеће. Поготово је, у овом контексту, симптоматична Булатовићева употреба термина *инсистирам*. Аутору је, по свему судећи, до те мјере важно да обезбиди *ауџономију* тумачења сопственог текста, да не преза од употребе и несумњиво емотивно обојеног термина какав је термин *инсистирајши*. Ипак, уз сву увјерљивост питамо: да ли је овај став Булатовићевог *intentio auctoris* теоријски прихватљив? Строго узев, *јесће* прихватљив, онда и само онда, уколико се њиме покушава зашти-

² Миодраг Булатовић, *Никад истим љућем*, Београд: БИГЗ-СКЗ, 1999, стр. 86.

тити аутономија значења сопственог текста, другим ријечима, искључити могућност *аксиолошкој* поређења која би, по себи је јасно, на неки начин могла наудити или утицати на извјесно умањење потенцијалне вриједности Булатовићевог текста. Ипак, занимљиво је да сам Булатовић, упркос свој одлучности да доведе у питање смисленост упоредне анализе, у ствари, доводи у питање сопствени захтјев, с обзиром да излаже начела приступа свом драмском тексту, имајући у виду управо Бекетову драму. Булатовић, нема сумње, необично занимљиво указује на основну интенцију сопственог текста:

„Човечанство каквим га је направио и оставио Самуел Бекет (Samuel Beckett): ... без основног смисла за сопствено присуство и постојање, без вере и наде, оно је очекивало спасиоца Годоа. Годо није долазио... Стиче се утисак да је Бекет осудио човечанство на доживотно чекање. Била је то генијална цинична и сасвим неправедна формула: људи га очекују а не знају ни ко је он; очекују га а он никако не долази. Ту код Бекета почиње и завршава се све. Али нема формуле које су затворене и завршене. Јер, кад-тад, Годо мора доћи. И аутор ових редова решио је да се поигра и да га доведе...”³

Карактеристично је да, судећи према сажетим критичким индикацијама, Булатовићево разумијевање Бекетове драме почива на полазној премиси о *Годоу* као *мeтaфизичкој* расправи о човјековом безнадежном чекању Бога (енг. *Год* – Бог, прикривен уобицајеним француским суфиксом *-oiii*). У том смислу, Булатовић је сасвим на трагу уобичајеног становишта, овоме без остатка сагласном, да је значење драме у функцији *есхаиололошке* деструкције и да отуда значење драме конституисања битно нихилистичку доминанту. Ријеч је о „утврђивању бесмислености човекове егзистенције” (С. Селенић), у којој је стога човјек обезличен, тако да и сам говор, као комуникација с Другим, постаје немогућ. Други, у ствари, не постоји.

3. Насупрот овом смјеру тумачења Бекетовог драмског текста, аутор ових редова је увјерења да је смислено говорити о другом правцу тумачења

³ Миодраг Булатовић, *Годо је дошао и друге драме* И, Београд: ДБР Интернационал Публсхинг, 1994, стр. 70. Нимало случајно, истовјетан став Булатовић је поновио у разговору са Хорстом Биенekom: „Годо мора да дође и било би исувише цинично осудити човечанство на недолазак Годоа. Годо је дошао, јер ако га људи толико чекају, заиста је крајње време да дође...” Вид. *Писац нашег времена*. Деутсцхландфунк. Емит. 16.12. 1965. У: Миодраг Булатовић, *Никад истим љућем*, Оп. cit.

чења, које је доминантном тумачењу највећма супротстављено. На трагу једног умног Јонесково упозорења изгледа ми довољно убједљивом теза да је он (Бекет) на сцену поставио живот у његовој темељној отворености, превасходног промишљање темеља бивствовања у односу према себи и трансценденцији. Слиједи да се очајничко ишчекивање Бога у драми не може се схватити ако се не узме у обзир његова битно *метафизичка* димензија. Следствено овој тези, склон сам да у тумачење Бекетовог *Годоа* уведем појмове који упућују на неку врсту *ајофатичкој* теолошког односа који, отуда, искључују линеарну рационалну или логичку спекулацију. Сагласно таквом смјеру тумачења, пажња се фокусира на битне религијске (респ. *хришћанске*) симболе Бекетовог гласовитог текста. Ријеч је, како је лако одгонетнути, о симболичким појмовима Бекетовог текста: *Сјасићељу, Разбојницима на крсту, Дрвету живој, Дјечаку...* Примјерице, посебну пажњу, отуда, ваља посветити теми о разбојницима, која, између осталог садржи *есхајолошки* проблем, конкретизован као проблем спасења/доласка Спаситеља.

Отуда су за анализу од круцијалног значења следећа питања:

Да ли је доминантна присутност ових симбола једино у функцији њихове изразито *нихилистичке* деструкције, или се у тексту може назрети раван једног другачијег значења које овоме опонира? Ваља истаћи да се овим не доводи у питање темељно значење теме *смрти* и/или *мучнине* коју живот твори или став да је Бекет на сцену поставио живот у његовим суштинским темељима, односе *бића са самим собом*, са трансценденцијом, са божанским, у коме врхуни *очајничко ишчекивање Бога*, који се ће се и/или неће појавити.

У овом контексту тумачења, идеја *чекања* Бога аналогна је архетипском *homo religiosusom* аналитичке психологије К. Г. Јунга, који је садржан у најдубљем слоју несвјесног и не мора отуда кореспондирати са било каквим становиштем Ега или рационалног мишљења, какав је примјерице Бекетов експлицитни став: *Немам никаквих религијозних осјећања*.⁴ На овај правац тумачења може наводити и податак да је Бекет похађао Јунгова предавања на Тависток клиници, на којима је овај став посебно тумачен.⁵

4. Ако је судити по овоме, Булатовићева полазна списатељска намјера (*intentio auctoris*) била је да свој текст утемељи на разрешењу дихото-

⁴ L. Janvier, *Beckett par lui meme*, Paris: Seul, 1969, P. 7.

⁵ К. Г. Јунг, *Аналистичка психологија: предавања са Тавистока*, Београд: Завод за уџбенике и наставна средства, 2002.

мије човјека/човјечанства и ишчекивања Годоа/Бога који *не долази*. Или, другачије речено, основну полифонијску антиномију Бекетовог драмског текста: егзистенције божанског бића или његове егзистенције као пуке илузије, Булатовић укида прецизним и једнозначним сижејним потезом: *довођењем* Годоа, с обзиром да, како наглашава да, „Јер, кад-тад, Годо мора доћи”.⁶

Како знамо, Булатовићев Годо је пекар: „*Ја сам Годо, њекар њо занашу*”.⁷ На другом мјесту налазимо: „Узмите момци моји. То је добро... и лековито. Ако се овога накусате, више нећете плакати. Бићете јаки као ја, можда и јачи...”⁸

Овим се, дакле, у драмски текст уводи *индикативни* симбол Булатовићевог текста: *хлеб и/или онај који њај хлеб њвори*.

Истовремено се овим читалац упућује на неопходност разумијевања темељног значења појма *хлеб*, значења које се конституише у унутрашњим (иманентним) и спољашњим (интердисциплинарним/интертекстуалним) релацијама Булатовићевог драмског текста.

5. Показује се да је одговор на ово питање посебно контроверзан – у критици Булатовићеве драме, присутни су сасвим опречни приступи разумијевању овог симбола, што упућује и на умјетничку сложеност Булатовићевог драмског текста, дакле, нипошто не на његову линеарност.

Подсјетимо да у оквирима интерпретације општих симболичких значења, и сам хлеб представља *амбивалентни* симбол: односи се на људско и божанско у јединству: плодност, исхрану и живот. У хлебу је садржана тјелесна и душевна храна. Стога је он симбол сједињености и представља заједнички и јединствени живот.

Ипак, пропозиција текста која неупитно указује на то да је Годо пекар чија је намјера сагласна његовом позиву: да хљебом нахрани људе, у основи нас упућује на бар двије аналогije.

5. 1. Прву од ових аналогija чини *Јеванђеље од Матеја*, 4. 3–4. *Кушање Христа у њусињи*. Како знамо, Христу приступа кушач (Сатана) и искушава га ријечима: Ако си Син Божији, реци да камење ово постану хљебови. А Христос одговара: Писано је: Не живи човјек о самом хлебу, но о свакој ријечи која излази из уста Божијих. Дакле, суштаство човјекове егзистенције (живота), не може се свести на хлеб као биолошку

⁶ Миодраг Булатовић, *Годо је дошао и грује драме* И, Оп. cit. стр. 70.

⁷ *Ibid.* стр. 110.

⁸ *Ibid.* 128.

храну, већ прије свега, на Ријеч која из Бога происходи. Другачије речено, како је саопштено у Христовој поруци: Ја сам хљеб живи који сиђе са неба; ако ко једе од *овога* хљеба живјеће вавјек... (Јован 6. 51).

У антрополошкој равни значења Христа као „хљеба живог”, на трагу Николаја Берђајева, може се уочити да Достојевски у потпуности спаја своју тајну о човјеку с тајном о Христу: „Човјеку је најдрагоценија од свега његова слобода и слобода човека је најдрагоценија од свега Христа”.⁹ Берђајев још истиче да управо ту треба тражити кључ великих антрополошких открића Достојевског, његове позитивне религиозне идеје о човјеку.¹⁰

5. 2. Друга аналогија има у виду свршено опозитно значење које Достојевски придаје односу хлеба и слободе. Наиме, непосредно полазећи од првог Сатаниног кушања Христа, Велики инквизитор Фјодора Михајловича вели:

„Претвори ја (камење) у хледове и за њобом ће појрчајти човечанство као сјаго, захвално и послушно, њремда вечно у сираху да ћеш повући руку своју од њих и да ће им несјајти њвојих хледова (Курзив С. Ј). Али ти не хтеде лишити човека слободе и одбио си предлог, јер каква би била то слобода – закључио си – кад би послушност била купљена хлебовима?”¹¹

Према антрополошкој визури која происходи из овог исказа Великог инквизитора човјек је редукован искључиво на своју биолошку, а тиме без–словесну раван, уколико са Словом повезујемо његову исходишну метафизичку димензију. Следствено таквом схватању, човјечанство заиста јесте „стадо, захвално и послушно”, попут каквог анималног створа коме је задовољен основни биолошки нагон.

5. 3. Ако знамо да је кључна категорија Булатовићеве драме *хлеб* (: Годо пекар), од суштинске је важности уочити дистинктивно значење које управо хлебу/Годоу као пекару придаје Миодраг Булатовић. Иоле пажљивијем читању не може промаћи могућност крајње индикативног тумачења: да Булатовићев Годо заправо слиједи упутство Великог инквизитора, с обзиром да он управо твори хледове или у њих све претвара. Другим ријечима, Булатовићев Годо слиједи Инквизиторову поруку да *хлебом нахрани* и судећи по томе, у темељно значење драмског текста уводи ову антрополошки радикално песимистичку инквизиторову ви-

⁹ Николај Берђајев, *Човек и машина*, Београд: Бримо, 2002, стр. 139.

¹⁰ *Ibid.* стр. 142.

¹¹ Ф. М. Достојевски, *Браћа Карамазови*, Вијести: Подгорица, 2004, стр. 262.

зуру о човјеку као анималном бићу лишеном Логосне потребе (уп. потреба/вапај за смислом Ф. Франкл). Отуда, у овој равни тумачења – Годо је бар у једноме веома близак Великом инквизитору. И код једног (Булатовић/Годо) и код другог (Велики инквизитор) производи да између човјека и бесловесне животиње, управо када је о хлебу ријеч, неке битније разлике не може бити.

5. 4. Међутим, како знамо, у односу на поуздано увјерење Великог Инквизитора, које и његова пракса потврђује – јунаци Булатовићевог Годоа, одбацују хлеб/одбацујући коначно и самог Годоа. Не би требало нипошто сметнути с ума да је ово одбацивање хлеба у ствари опредељење за измет (које потврђује суд о нихилистичкој радикалности Булатовићевој), али ипак, на питање Дечака: Шта ви управо тражите и кога очекујете? Владимир одговара: Очекујемо Годоа који ће нас спасти... који ће нас разумети... и који ће очајавати заједно с нама.¹²

Слиједећи овај смјер тумачења доспијевамо до питања: Није ли Булатовићев *Годо* отуда, у ствари, једна могућна варијанта Великог Инквизитора Ф. М. Достојевског? Јер се њихови хуманистички програми савршено поклапају: и у једном и у другом случају заговара се идеја остварења *земаљској раја*, а ова се утемељује на хлебу и његовом укидању трансцендентне или есхатолошке димензију? И није ли тиме Булатовић на трагу оног темељног значења који излаже Иван Карамазов, а које се најчешће урачунава у најрадикалнију критику хришћанске теологије и уопште, учења о егзистенцији највишег бића и човјека који је *иер аналоиам* са тим бићем створен?

Али нас сазнање да се Годоови опоненти у Булатовићевој драми, одбацујући хлеб и Годоа пекара, опредељују за измет/изметну мочвару упућује на радикално нихилистичко рјешење: рекло би се – ништа не може помоћи свијету да изађе из егзистенције која се поима као постојање у изметној мочвари.

6. Такво читање Булатовићевог текста смјера ка рјешењу да га је најпримереније одредити као метафизичку драму, која у први план поставља есхатолошки проблем, али да овај проблем од фундаменталног значаја, разрјешава уводећи *нихил* /ништавило, као неупитну суштину човјековог бивствовања.

Из овога поуздано производи да је да се значење Булатовићевог текста само привидно може једнозначно тумачити (у овом случају једно-

¹² Миодраг Булатовић, *Годо је дошао...* Оп. cit., стр. 94.

значност се не разумијева као обавезујуће негативни предикат текста). У ствари, како видимо, могућно је поливалентно (у овом случају: двојако) тумачење, које је садржано у следећим интерпретативним хипотезама:

6. 1. Човјек је по дефиницији *биће зла*, он је по свом бићу сагласан храни за коју се у драми опредјељује. При томе није случајно да је то управо *измеј*. Могло би се рећи: он (човјек) у својој слободи одбацује *хлеб* и опредељује се за *измеј*. Другим ријечима, хлеб се одбацује у свим својим суштственим варијантама: и као трансцедентни и као биолошки. Могло би се отуда закључити да у трагичној збиљи коју живи, човјек бира најтрагичније рјешење. Стога ова драмска порука највећма одговара изразитом песимистичком становишту Миодага Булатовића да је овај свијет *мноіо іори* од онога свијета каквим га је направио (или затекао, нашао) и оставио С. Бекет.¹³

6. 2. На другој страни, структура Булатовићевог Годоовог доласка неупитно упућује на Христово бивање у овоме свијету или, можда у већој мјери, на Христов поновни долазак како је представљен у *Лејенди* Достоевског, у којој је, како знамо, однос појмова хлеб и слобода од највеће важности.

7. Постоји, међутим, изузев ових и још једна могућност тумачења семантике Булатовићеве драме. Ово тумачење пропитује егзистенцијално значење појма хлеба упрво доминантно на трагу јеванђелског кушања и хришћанског оспоравања става Великог инквизитора из поеме Ивана Карамазова. У том контексту оправдано је питано: да ли се хлебом који нуди Булатовићев месијански пекар, може доспјети до спасења или преображења бића, с обзиром да је ријеч о хлебу којим се задовољава искључиво биолошка раван човјекове ехзистенције и у којој трансцедентног духа не може бити.

И није ли, отуда, значење текста заправо, обрнуто: семантичка функција главног лика, Годоа, показује се у хоризонту негативног искуства које утемељује хлеб и либидо као самодовољну биолошку а тиме и егзистенцијалну чињеницу. Неће ли такво поимање хлеба отуда нужно тежити трагичном окончању, јер је онтолошка природа онога што се бићу нуди, по дефиницији, нихилистичка.

¹³ М. Булатовић, *Годо је гошао...* Оп. cit. стр. 76.

Siniša JELUŠIĆ

THE INTERTEXTUAL DIALOG: BULATOVIC, BECKETT, DOSTOEVSKY

Summary

In this paper the author discusses the basic semantic models of the meaning of the Bulatovic's drama *Godo has come*. Interpretation includes the intertextual and comparative poetics levels: 1. Bulatovic's autopoetics reflection author has compared with the meaning of his drama and famous Beckett's drama *Waiting for Godot*; 2. Author also compare question of Godo and well-known Dostoevsky's *Legend* and mining of the Grand inquisitor. The conclusion includes an open controversial question about main opposition: Nihilism and Christianity.

Key words: *Godo/Godot, drama text, meaning, intention, bred, existence, nihilism, God*

